

С. І. Хмелівська, Житомирський державний університет імені Івана Франка

ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ЗАКЛАДАХ РЕАЛЬНОЇ ОСВІТИ КИЇВСЬКОЇ УЧБОВОЇ ОКРУГИ (др. пол. ХІХ –поч. ХХ ст.)

Хмелівська С. І.

Вивчення іноземних мов у закладах реальної освіти Київської учбової округи (др. пол. ХІХ – поч. ХХ ст.)

У статті висвітлено розвиток вивчення іноземних мов у різних типах закладів реальної освіти у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., показано особливості змісту й методики їх викладання, порівняно з класичними гімназіями. Автор доводить, що вивчення іноземних мов у них відрізнялося від класичних гімназій не тільки за обсягом годин, але й за характером умінь, що формувалися, методикою роботи над цими уміннями, особливо уміннями усного і письмового мовлення, і використанням навчальних засобів для їх формування.

Ключові слова: класичні мови, нові мови, класична гімназія, реальна гімназія, реальне училище, комерційне училище.

Хмеливская С. И.

Изучение иностранных языков в учреждениях реального образования Киевского учебного округа (втор. пол. ХІХ – нач. ХХ в.)

В статье освещено развитие изучения иностранных языков в различных типах учреждений реального образования во второй половине ХІХ – начале ХХ в., Показаны особенности содержания и методики их преподавания, по сравнению с классическими гимназиями. Автор доказывает, что изучение иностранных языков в них отличалось от классических гимназий не только по объему часов, но и по характеру умений, которые формировались, методикой работы над этими умениями, особенно умениями устной и письменной речи, и использованием учебных средств для их формирования.

Ключевые слова: классические языки, новые языки, классическая гимназия, реальная гимназия, реальное училище, коммерческое училище.

Друга половина ХІХ ст. у Російській імперії характеризувалася бурхливим розвитком промисловості й торгівлі, що викликало потребу в

розширенні підготовки фахівців для служби в галузі діловодства і комерції. Традиційна гімназійна освіта, гуманітарна за своїм характером, не забезпечувала своїх випускників уміннями, необхідними для практичної діяльності за виробничими чи комерційними спеціальностями. Саме тому для задоволення нових потреб суспільства актуальним освітнім завданням другої половини ХІХ століття стало створення закладів реальної освіти. Однією з особливостей цих навчальних установ була спрямованість на практичне оволодіння мовами, що знаходилися у широкому вжитку у міждержавному спілкуванні – німецькою, французькою, англійською – на відміну від класичних гімназій, для яких пріоритетними були стародавні мови вже не існуючих держав – латина і давньогрецька. З того часу професійно орієнтоване вивчення іноземних мов і досі залишається актуальним завданням профільного навчання як у середній, так і вищій школі. А знання про історичні витoki професійно спрямованої іншомовної освіти є важливим компонентом сучасної картини середньої і вищої освіти.

Аналіз літератури, а також сучасних дисертаційних робіт українських і російських авторів, присвячених аналізу історії вітчизняної іншомовної освіти, свідчить про те, що увагу їх авторів приваблювали більше різні аспекти традиційної гімназійної освіти (Н. Борисова, А. Булкін, М. Ветчинова, А. Долапча, В. Карпова, Б. Лабінська, С. Максимова, О. Миролюбов, О. Мисечко, О. Попова) або інші історичні періоди (І. Мозгова). А в дослідженнях діяльності в Україні реальних і комерційних училищ (В. Постолатій, Г. Бондаренко) дуже побіжно згадувалося про викладання в них іноземних мов. Таким чином, тема історичного розвитку іншомовної освіти у середніх закладах реальної освіти ще не отримала належного висвітлення ні у загальному контексті історії української держави, ні в регіональному вимірі.

Тому метою цієї статті є стисло викласти особливості змісту й методів викладання іноземних мов у різних типах середніх закладів реальної освіти, що діяли на українських землях у складі Російської імперії в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття.

Зародження ідеї реальної освіти в Російській імперії припадає на кінець XVIII століття, а поширення – на XIX і початок XX століття. Поняття „реальна освіта”, що увійшло в педагогічний обіг, почало розглядатися як основа підготовки до життя й безпосереднього включення в практичну діяльність. Воно проникло навіть у сферу традиційної гімназійної освіти. Так, перші згадки про можливість здобуття реальної освіти в гімназіях відносяться до 1836 р., коли було прийнято першу постанову про дозвіл „при гімназіях і повітових училищах тих міст, де немає університетів і місцеві обставини потребують, заснувати відділення реальних училищ, пристосованих до головної потреби того місця зі спрямуванням їх до мануфактурної промисловості чи торгівлі” [9, с. 488]. У 1839 р. під тиском зростаючих економічних потреб країни у Російській імперії було затверджено положення про реальні класи, згідно з яким у великих промислових містах при класичних гімназіях почали відкривати реальні класи, зміст навчання у яких набув практичної спрямованості [8, с. 274]. Такі класи організовувалися у вищих класах гімназій (починаючи з 4-го), що сприяло поступовому виокремленню реального напрямку гімназичної освіти. У реальних класах при гімназіях було визнано за необхідне інтенсифікувати навчання нових мов (французької та німецької), оскільки передбачалося, що фахівці-практики стануть більш висококваліфікованими, знаючи ті іноземні мови, якими їм доведеться спілкуватися зі своїми закордонними колегами.

прихильники реального напрямку в гімназійній освіті були палкими опонентами вивчення класичних мов. Вони стверджували, що навчання цих мов „страждає сухістю та пригнічує в учнях бажання вчитися” і не містить користі для життя; що з творами видатних діячів минулого можна ознайомитися у перекладах, не витрачаючи даремно часу та зусиль на їх читання. Крім того, вони говорили про неможливість опанувати класичні мови належним чином, а тому вказували на недоцільність втрачання навчального часу на їх вивчення (зокрема латинської мови). Поряд з тим, підкреслювалася доцільність і слушність вивчення нових мов [3].

Незважаючи на невеликий термін перебування на посаді куратора

(попечителя) Київської учбової округи (1858 – 1861 рр.), незаперечну роль у врівноваженні значення класичної і реальної освіти у середній школі відіграв видатний лікар і педагог М. Пирогов. За його підтримки у Києві було скликано перший в Росії з'їзд дослідників і вчителів природничих наук (1861), який мав важливе значення для розробки змісту реальної освіти.

Як відомо, у результаті прийняття в Російській імперії у 1864 році нового Статуту гімназій, крім класичних філологічних гімназій, почали відкриватися реальні 8-річні гімназії, які давали загальну підготовку до вступу у вищі спеціальні навчальні заклади. Класичні й реальні гімназії, за цим статутом, відрізнялися складом предметів, що забезпечували загальну освіту, й цілями навчання. Відомий дореволюційний історик освіти І. Альошинцев підкреслював, що новий гімназійний статут так і не вирішив питання про єдиний (класичний чи реальний) тип середньої освіти, натомість закріпив дуалізм у її характері, „надавши самому життю вирішити його (питання – С.Х.) у той чи інший бік” [1, с. 252]. У змісті підготовки у реальних гімназіях домінували природничо–математичні науки і нові мови – німецька та французька.

Викладання нових мов у цей час відбувалося за зразком навчання стародавніх мов – за допомогою перекладних методів:

- граматико-перекладним, або синтетичним чи конструктивним, методом (в основу навчання мови кладалися граматичні правила, які завчалися напам'ять; після вивчення граматики опрацьовувалися тексти; засвоєння лексики відбувалося без врахування полісемії слова і його контекстуального значення, шляхом запам'ятовування перекладу ізольованого слова чи фрази; головним методичним прийомом закріплення мовного матеріалу виступало механічне заучування, навчання усного мовлення не передбачалося);

- текстуально-перекладним, або аналітичним, лексико-перекладним, методом (в основу навчання клався зв'язний текст, його переклад з іноземної мови на рідну і смисловий/лексичний аналіз з елементами порівняння нових мовних фактів з вже знайомими; граматику вивчалася поза системою,

індуктивним шляхом; головним методичним прийомом засвоєння мовного матеріалу виступав лексичний аналіз тексту і його механічне заучування; навчання усного мовлення не передбачалося).

Прихильники реальної освіти в Російській імперії та в Європі, вказуючи на необхідність практично спрямованого навчання нових іноземних мов, вимагали, щоб вивчення граматики було „справою тільки другорядної важливості”. За їх словами, „заняття мовою без практичного вивчення її – смішні” і тому мають навчати говоріння мовою [5, с. 3 – 4]. Проте тогочасна методика навчання іншомовного мовлення не була пристосована для реалізації практичних цілей оволодіння мовами.

За свідченнями С. Сірополка, після замаху Д. Каракозова на Олександра II (1866) царський уряд визнав реальний напрям науки і освіти за джерело революційного настрою серед молоді і тому вирішив здійснити „оздоровлення молоді” шляхом „зосередження навчання на небагатьох предметах, далеких від життя”, до яких відносилися, насамперед, класичні мови й математика, щоб полегшити державний контроль над формуванням світогляду й моральним вихованням учнів [10, с. 305 – 306]. Тобто, за реальними науками не визнавалося загального освітнього значення, а реальні гімназії проголошувалися освітньою помилкою.

Відповідно до прийнятого 15 травня 1872 р. Статуту реальних училищ і припису куратора Київської учбової округи (1872), колишні реальні гімназії округи були перетворені в реальні училища. Вони склалися з 6-ти класів, але могли мати сьомий додатковий клас, що давало їх випускникам право вступу до вищих технічних закладів; 5-й і 6-й класи поділялися на два відділи – основний і комерційний. Навчальні предмети в п'яти класах реальних училищ залишалися тими ж (за винятком введення письмоводства й книговодства у комерційних відділеннях), що й у реальних гімназіях, тобто в них вивчалися нові мови [6].

Навчання нових мов у реальних училищах протягом 70-х – 80-х рр. XIX ст., як і в класичних гімназіях, здійснювалося на основі перекладних

методик. Так, з огляду у 1882 – 1884 рр. результатів кінцевих іспитових письмових робіт з нових мов учнів 6-х класів реальних училищ Київської учбової округи дізнаємося, що ці роботи полягали у перекладі тексту [7, арк. 60 – 62]. Випускники комерційних відділень у якості іспитової письмової роботи писали комерційного листа. Порівнюючи вимоги, які висувалися керівними органами Київської учбової округи до основних і комерційних відділень реальних училищ, можна зробити висновок, що до володіння новими мовами учнями комерційних відділень вимоги були вищими, ніж в основних відділеннях. Про це свідчить хоча б той факт, що коли в лютому 1885 р. Попечительською радою округи розглядалося питання про підвищення значення письмових іспитів у гімназіях і реальних училищах, то саме для учнів комерційних відділень було залишено в силі розпорядження міністра народної освіти від 28 квітня 1881 р. про недопуск до усного іспиту тих осіб, які одержали дві незадовільні оцінки з нових мов на письмовому іспиті [7, арк. 142 – 145].

У 1888 р. разом з переглядом навчальних планів і програм реальних училищ сталися принципові зміни і в методиці викладання нових мов – їй було надано більш виразного практичного спрямування. Зокрема, у нових навчальних планах (1889) рекомендувалося використовувати практичний (індуктивний) метод навчання, що було сприйнято як „докорінний переверот в галузі викладання іноземних мов” [4]. Індуктивний метод вимагав уміння виводити граматичні правила із спостережень за живим мовленням, тобто знання правила вважалося менш важливим, ніж відчуття вірного його вживання. Це зовсім відрізнялося від попередніх навчальних програм, в яких граматичне правило було вихідною точкою навчання. У пояснювальній записці до навчальних планів зазначалося: „В молодших двох класах викладання нових мов повинно мати характер методичного вивчення самої мови ...Відділи граматики повинні проходитися не в порядку системи, а в тій послідовності, котра визначається практичними міркуваннями й властивостями фраз і зв'язного тексту, що вивчаються” [11].

Після накопичення реальними училищами певного досвіду діяльності за новими навчальними планами у 1895 р. відбувся черговий перегляд розподілу й програм навчальних предметів, у тому числі з нових мов, який мав на меті внести нові покращення у навчальну справу [8, с. 645]. Головна увага в іншомовній освіті у реальних училищах зверталася на засвоєння лексики і практичне застосування знань. А в навчальному плані 1901 р., рекомендованому міністерством для молодших класів реальних училищ уперше зайшла мова про введення натурального методу навчання.

Активне запровадження в закладах реальної освіти натурального методу навчання нових мов вигідно відрізняло іншомовну освіту в них від класичних гімназій, де продовжувалося панування перекладних методів, хоча з початку ХХ ст. вивчення граматики почало втрачати свою провідну роль і в старших класах гімназії було повністю замінено читанням художніх творів.

Серед піонерів нової методики в Російській імперії були й київські педагоги. Так, одним з перших з пропагандою перебудови викладання іноземних мов виступив у 1901 – 1902 рр. викладач німецької мови у Київському реальному й комерційному училищах П. Ней. З його опису методу викладання нових мов, видрукованого в Києві у 1902 р. окремою книгою [5], дізнаємося, що натуральний метод навчання мов він називав „наглядно-практичним” і виділяв такі його головні переваги: 1) учні постійно чули іноземну мову, яка „проникала в учнів через всі пори”; 2) іноземне слово поставало у безпосередньому зв’язку з самим предметом, якістю чи дією, продемонстрованими учню, що знаходило у його свідомості значно більше асоціацій і тому значно легше засвоювалося; 3) групування граматичних правил навколо іншомовного тексту значно більше сприяло свідомому сприйманню граматики, ніж зубріння граматичних правил; 4) наочний спосіб вивчення мови розвивав в учнів конкретні уявлення, в той час як переклад створював „туманні”, а часто навіть „помилкові” уявлення; 5) практичні вправи при наочному методі краще і швидше готували учнів до читання зв’язних текстів і цілих літературних творів, ніж переклади; 6) наочно-практичний метод

спонукав викладачів працювати на уроці з усім класом, а не з окремими учнями в умовах репетиторства [5, с. 38 – 39].

Умови промислового підйому 90-х рр. ХІХ ст. привели до стрімкого виокремлення з контексту реальних училищ відділень комерційної освіти й заснування окремих навчальних закладів комерційного напрямку (комерційних училищ). За ініціативою і на кошти промислової та торгової буржуазії комерційні училища були відкриті у різних містах Росії. На пожертви благодійників зводилися добре устатковані будівлі комерційних училищ, облаштовувалися кабінети з фізичних і природничих наук. Особлива увага надавалася вивченню нових іноземних мов, необхідних для ведення комерційних операцій.

У 1894 р. комерційні училища перейшли до відомства Міністерства фінансів, яке ініціювало прийняття у квітні 1896 р. Положення про комерційні навчальні заклади. Цей документ визначав головні засади змісту й характеру комерційної освіти й залишався чинним до 1917 р. Вивчення іноземних мов відбувалося в комерційних училищах за прогресивним натуральним (або як його ще називали – „практичним”) методом, використання якого не покладалося на індивідуальну ініціативу окремих вчителів, а було визнано загальною нормою. На основі вивчених нами опублікованих і архівних документів можемо стверджувати, що запровадження натурального методу в навчання нових мов у комерційних училищах Київської учбової округи було розпочато навіть раніше, ніж у реальних училищах.

На прикладі Київського комерційного училища Натансона було виявлено, що, у відповідності з натуральним методом, навчання іноземних мов у підготовчому класі училища розпочиналося з вивчення азбуки, написання літер і вправ у вимові. У перших двох класах на прозовому й віршованому матеріалі відпрацьовувалася правильна вимова й виразне читання; актуальним було навчання усного мовлення у формі бесіди за тематичними картинками. Матеріалом для вільних бесід і засвоєння лексики у молодших класах слугували теми, пов'язані з навколишнім життям учнів [2, арк. 91 – 92, 137 зв.].

Після усної підготовки переходили до письмових вправ. У письмових роботах учителі повністю відмовилися від перекладів, а пропонували учням коло дошки чи за партою письмово відповідати на питання за змістом пройдених текстів, списувати тексти з книги, писати диктанти на основі перефразованих вивчених текстів чи легкі перекази пройденого. Граматика засвоювалася шляхом виконання практичних вправ за текстом [2, арк. 91 – 92, 138 зв.].

Навчання ведення комерційної кореспонденції іноземними мовами у 6-му класі включало засвоєння загальних знань про значення кореспонденції, розташування й виклад матеріалу ділових листів, особливості комерційного стилю, датування, копіювання, листів, ведення реєстраційних книг, складання архіву. У 7-му класі учні займалися складанням листів стосовно тих комерційних випадків, які розглядалися при вивченні торгової й банківської бухгалтерії [2, арк. 102, 150].

Таким чином, аналіз вивчення іноземних мов у закладах реальної освіти Київської учбової округи засвідчив, що практичний характер підготовки у цих закладах сприяв поширенню серед освіченої молоді володіння новими мовами і створював сприятливий ґрунт для втілення і розвитку у вітчизняній іншомовній освіті новітніх методичних ідей. Вивчення іноземних мов у них відрізнялося від класичних гімназій не тільки за обсягом годин, але й за характером умінь, що формувалися, методикою роботи над цими уміннями, особливо уміннями усного і письмового мовлення, і використанням навчальних засобів для їх формування.

Саме завдяки комерційним відділенням реальних училищ, а пізніше комерційним училищам в іншомовній освіті виділилася окремий напрям її розвитку – професійно орієнтоване навчання іноземної мови.

Література

1. **Алешинцев И. А.** История гимназического образования в России (XVIII и XIX в.) / И.А. Алешинцев. СПб.: Изд. Богданова, 1912 – 352 с.

2. **Дело** по ходатайству учителя Натансона о разрешении ему открыть коммерческое училище. 10 мая 1895 г. – 5 июня 1902 г. - ЦДА (м. Київ), Ф. 442, оп. 625, спр. 161, 200 арк.

3. **Замечания** на проект устава общеобразовательных учебных заведений и на проект общего плана устройства народных училищ. – СПб. : Тип. Императ. акад. наук; 1862. – Ч. 1. – С. 1 – 94.

4. **Миттельштейнер Э.** Желательная постановка преподавания немецкого языка в реальных училищах/ Э. Миттельштейнер // Русская школа. – 1894. – № 9 – 10. – С. 203 – 229.

5. **Ней П. И.** О преподавании новых языков в коммерческих и реальных училищах /П.И. Ней. – К., 1902 – 40 с.

6. **Отчет** по Белоцерковскому ЦДА, ф.707, оп.38, спр. 161, арк.731-767.

7. **Протоколы** заседаний Управления Киевского Уч. Окр. 14 января 1881 г.–19 июля 1893 г. – ЦДА (м. Київ), Ф. 707, оп. 317, спр. 488, 200 арк.

8. **Рождественский С. В.** Исторический обзор деятельности Министерства Народного Просвещения (1802 – 1902) / С. В. Рождественский. – СПб., 1902. – 785 с.

9. **Сборник** постановлений по Министерству народного просвещения: Т. 2: Царствование императора Николая I, 1825 – 1855. Отделение 2, 1840 – 1855. – 1864. – 818 с.

10. **Сірополко С.** Історія освіти в Україні / Підготував Ю. Вільчинський, 2-ге вид. / Степан Сірополко. – Л. : Афіша, 2001. – 664 с.

11. **Учебные** планы и примерная программа предметов, преподаваемых в реальных училищах Министерства Народного Просвещения. – М., 1889. – С. 26.

Khmelivs'ka S. I.

Foreign Language Study in Establishments of Real Education of Kyiv Educational District (second half of the 19th – the beginning of the 20th Centuries)

The article concerns foreign language study in various establishments of real education in the second half of the 19th – first half of the 20th Centuries, the particularities of educational content and methodology in comparison with public

schools are discussed. The author proves that foreign language study in the establishments of real education differed from the study in public schools not only in number of hours, but in developed skills, educational methodology, training speaking and writing skills, and use of educational material for this purpose.

Key words: classical languages, real gymnasium, realschule, commercial education.

Відомості про автора

Хмелівська Світлана Іванівна – викладач ВКНЗ „Коростишівський педагогічний коледж імені І. Я. Франка”, аспірант кафедри педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.